

LIBERTINAGE

Ha, alweer een discussie over de rol van de intellectueel!

Het is een exercitie die eens in de zoveel tijd schijnt te moeten worden herhaald: een debat over de rol van de intellectueel. Onlangs verscheen er weer een bundel over, gevolgd door debatten in De Balie te Amsterdam en De Unie te Rotterdam. En iedere keer moet Ter Braak weer uit zijn graf opstaan om het laatste woord te spreken.

door Hanneke Eggels

In het derde hoofdstuk van het romanfragment van Menno ter Braak, *Het plagiaat*, geschreven in april en mei van het jaar 1940 en gebaseerd op een waar gebeurde geschiedenis, zoekt Andreas Laan, hoofdredacteur van het liberale tijdschrift *Echo*, zijn oud-leraar geschiedenis Richard Dubois op om met hem een plagiaat-affaire te bespreken. Laan verwijt Xaverius Janssens, een oud-studiegenoot van hem en hoofdredacteur van het katholieke tijdschrift *Onze Strijd*, de publicatie van een geplagieerd artikel over psychoanalyse. Laan en Dubois komen al snel te spreken over het geweten van de intellectueel. Dubois is als gewezen en gevreesd criticus van mening dat je op het al of niet hebben van een intellectueel geweten nog geen waardeoordeel kunt funderen.

Omdat Dubois geen heil meer zag in enige strijd tegen de massa en de middelmatigheid, en de originaliteit heeft afgezworen, is hij bewust opgehouden met schrijven. Oorzaak van zijn conformisme was een existen-

tiële ervaring van lang geleden, die hem duidelijk maakte dat zijn polemische levenshouding bij het daadwerkelijk bereiken van de totale harmonie, de heilstaat, zinloos werd. *'Het absurde ligt in het verband dat er bestaat tussen de mens die streeft naar het ware, schone en goede, en het heelal, waarin dit streven geen zin schijnt te hebben. De enige kans op redding voor hem die in de absurde werkelijkheid leeft, ligt in het scheppen van een kunstwerk. Een kunstwerk wil namelijk niet verklaren of oplossen - want het absurde is onverklaarbaar - maar het wil een beleving uitbeelden en beschrijven.'*

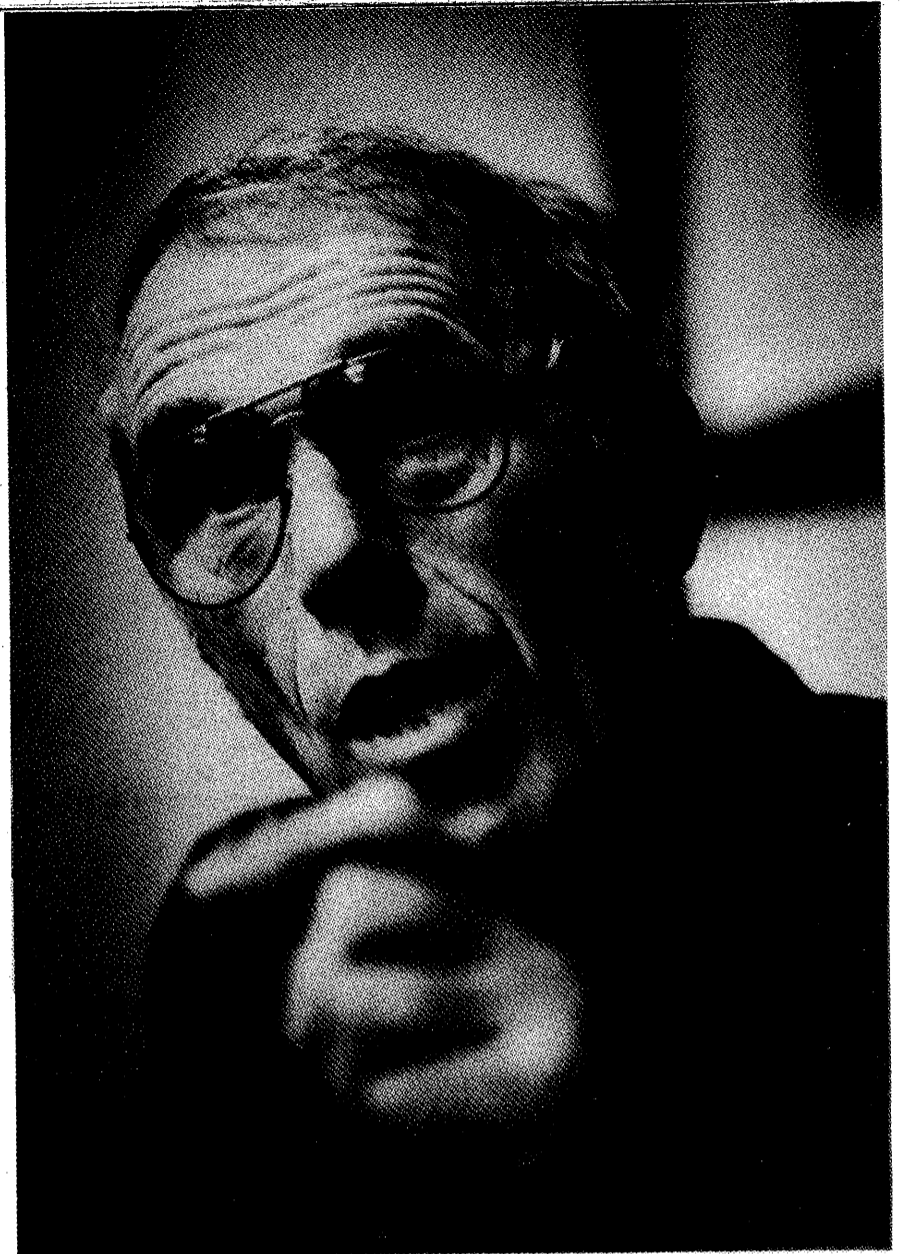
Dubois zag dus zelfs in het gebruik van het woord, in het schrijven zelf, niet langer een uitweg uit de absurditeit van het bestaan. Schrijven als ontsnapingsmogelijkheid uit de absurditeit was voor hem niet langer een keuze, zoals dat nog wel gold voor bijvoorbeeld Camus. Het dialectische denken zou namelijk weleens kunnen uitlopen op de harmonie van de heilstaat. Het is dus beter om te zwijgen en zich te conformeren.

Dit romanfragment is voor het eerst gepubliceerd in 1948 in het naoorlogse tijdschrift *Libertinage* en het was volgens redacteur Hans Gomperts een aanzet tot een groter werk over esthetiek en ethiek in de muziek. *Het plagiaat* was een werktitel. Bekend is dat Ter Braak grootse plannen had met de roman.

Richard Dubois is een interessant romanpersonage, voor wie waarschijnlijk dr. Verschuur model stond, de directeur van de HBS in Amsterdam waar Ter Braak zijn leraarschap begon. In zijn preoccupatie met de 'angst voor de heilstaat' lijkt Dubois bovendien zeer op Ter Braak zelf. Dubois is een typisch voorbeeld van wat ik de *ironische intellectueel* zou willen noemen: hij neemt geen theoretische positie meer in door zich politiek of anderszins te engageren, maar relateert zijn eigen rol in de geschiedenis.

Het zwijgen van de criticus en historicus Dubois is intrigerend. Hoeveel zegt het over de positie van Ter Braak kort voor zijn dood op 14 mei 1940? In hoeverre heeft hij zich ooit als 'woordvoerder van de intellectuelen' gezien? Speelde hij al met de waarheid dat zwijgen goud is zodra alles kan worden gerelativeerd? Hoe stond het met zijn eigen schrijverschap? Wat was er kort voor de inval van de Duitsers nog over van zijn opvattingen over De Nieuwe Elite, de keurtroepen binnen de democratie? Of kennen wij zijn antwoord, de erkenning van zijn deficit, in zijn zelfmoord?

Richard Dubois is in ieder geval een echte *homo historicus*, die bij alle strijdgewoel op straat, gewoon thuis blijft in zijn leren fauteuil, behoefte als hij heeft aan distantie om te kunnen relativeren en de tijd in zijn 'voordeel' te laten werken. En net zo was Ter Braak, ondanks 'zijn' Comité van Waakzaamheid, niet de strijdbare, politiek geëngageerde intellectueel die tuk is op barricaden, politieke fora en protestbewegingen en die we kennen uit de jaren zestig, toen de revolutie predikende en tegelijk ook op macht beluste intellectueel zich beklaagde over de arrogantie van de zittende regenten.

Boven: Lolle Nauta (foto: Michiel Wijnbergh). Linksonder: Menno ter Braak

Sartres *'Il faut s'engager'* werd in die woelige jaren tot oproep om stenen in de rustige hofvijver van het politieke establishment te gooien. Maar moet de intellectueel, die ouderwets ondeskundige dilettant die zich overal mee bemoeit, zich eigenlijk wel engageren? En als zij zich engageert, wordt zij dan niet meteen ingekapseld in het dogmatische systeem van een geloof, een politieke richting of een beweging als het feminisme? Hans Gomperts verzette zich al in 1948 tegen de sartraanse tijdgeest van politiek engagement. In *'Het gevaarlijke te vroeg'*, afgedrukt in *Libertinage*, schrijft hij: *'Hoe men de literatuur kan opdragen zich met de politiek te bemoeien, is mij even onbegrijpelijk als hoe men haar kan verbieden om dat te doen.'*

Een van de gedachten die tot het oprichten van het tijdschrift *Libertinage* leidden, werd verwoord in de inleiding van het eerste nummer: *'En onze maatschappelijke verantwoordelijkheid? Och is daar vandaag nog iemand tegen? Wij zouden ons in dat opzicht alleen nader moeten verklaren voor hen die menen dat onze "Libertinage" de ernst uitsluit. Zij sluit slechts uit de ernst als program, de ernst die de schrijver een maatschappelijk engagement oplegt, ook als zijn temperament er niet toe drijft. Escapisme? Dit woord betekent niets zolang niet vaststaat waar het eigenlijke gevaar dreigt. De vlucht in de politiek kan even verwerpelijk zijn als die in de poëzie.'*

De liberale politicus Bolkestein, die zo graag door zijn partij naar voren wordt geschoven als *le penseur de la famille*, roept reeds op de voorpagina van het jongste nummer van *Filosofie Magazine* wat hij later ook in een debat over de rol van de intellectueel in Rotterdam heel wijselijk herhaalde: *'Ik ben geen intellectueel...'* En hij heeft gelijk. Een politicus is een *trouble shooter*, geen problemenmaker met een genuanceerde kijk op de maatschappij.

Over engagement dacht de schrijver Cees Nooteboom hardop na in zijn Groningse lezing *'De pijl van Zeno'* op 23 oktober. Hij wees toen op het anachronisme van

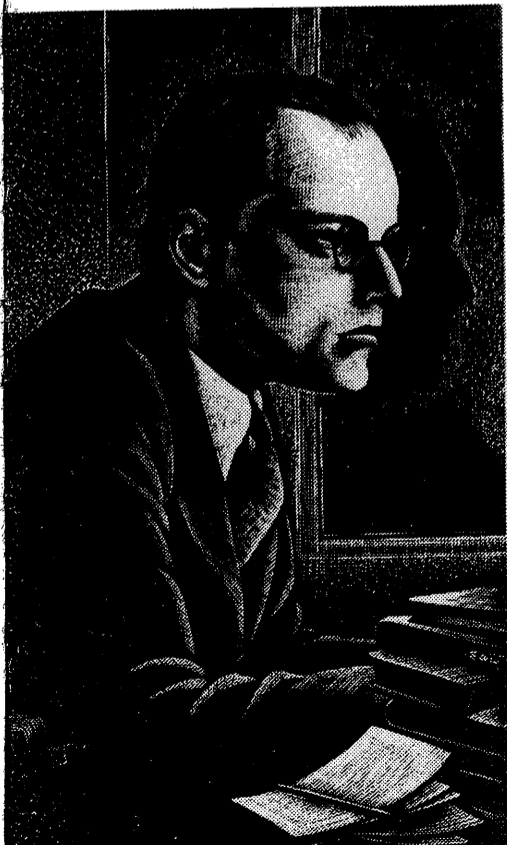
de grote volksverhuizing die momenteel in Oost-Europa en het versplinterde Joegoslavië plaatsvindt. Hij eindigde zijn lezing, een coreferaat bij de Huizinga-lezing van Hans Magnus Enzensberger, met de constatering dat hij maar weinig mensen kent die zich eraan kunnen onttrekken toeschouwer en deelnemer tegelijk te zijn *'en die hebben besloten in een wereld buiten de wereld te leven, hun machteloosheid of veronderstelde machteloosheid toe te geven en zich in de tuin van Candide terug te trekken, de tegenspraak van de anachronismen te bezweren met een tijdloze stilte die nog het meest lijkt op wat men zich van de eeuwigheid voorstelt, een afzijdigheid waarin men weet dat alle drama's steeds opnieuw gemaakt worden. Ik zou het willen kunnen, maar ik kan het niet.'*

Ter Braaks *homo historicus* Dubois kon het wel, en zweeg...

De auteurs van het pas verschenen boek *De rol van de intellectueel: Een discussie over distantie en betrokkenheid* zijn het over één ding eens: de klassieke onthechte intellectueel is een museumstuk geworden. Er is, zo menen zij, sprake van een nieuwe kennisklasse en de confrontatie van hun ideeën onderling zou vele spannende thema's oproepen.

Kijken we dan eens naar de filosofische ironicus die wordt opgevoerd door Gerard de Vries in zijn bijdrage *'Bewogen bewegings'* over ironie in het intellectuele bestaan. Hier neemt de schrijver aan dat de moderne intellectueel politiek actief heeft *willen* zijn, want wat moet worden verdedigd is de waarheid, de beschaving, de democratie of de autonomie van de kunst. De filosofische ironicus is volgens De Vries *'eerst en vooral een politiek dier'*, dat niet consensus maar de confrontatie van opvattingen nastreeft. Consensus is voor hem geen ideaal, hij geeft de voorkeur aan verscheidenheid.

Maar, vraag ik dan, weet deze filosofische ironicus niet dat het besef van verscheidenheid noopt tot nuancering en relativering? En dat debatten over de 'de ach-

terkant van het gelijk' door middel van de confrontatie van opvattingen wel interessante retorische structuren kunnen blootleggen en als zodanig een aardig spel voor de oude 'nieuwe vrijgestelden' opleveren, maar dat voor democratische besluitvorming in de politiek toch een consensus nodig is en geen platoons Symposion?

Een 'ideale' intellectueel komt als ondeskundige dilettant op het terrein waarop zij zich uitsprekt al snel terecht in een spel van paradoxen, ambigüiteiten en ironie; zij houdt zich bij voorkeur verre van gesloten denksystemen en is dus *a priori* géén politiek dier. Trouwens, interesseert opinievormend politiek Den Haag zich niet veel meer voor de buitenparlementaire dilettanten Hofland, Heldring, Blokker en de hoofdartikelen van de NRC?

De intellectueel schrijft weer namens zichzelf en voor eigen rekening, aldus Lolle Nauta, samensteller van het boek over de rol van de intellectueel. Juist, maar schreef de intellectueel niet altijd al namens zichzelf en voor eigen rekening? Enfin, in de jaren zestig is zij haar status even ontrouw geweest in het heulen met de revolutie. En eerder trouwens ook al, want was de vrije met het socialisme van Gorter en Jetje Roland Holst wel zo gelukkig? Werd in de jaren dertig niet Ter Braak in zijn *De Nieuwe Elite* bij uitstek het voorbeeld van de intellectueel die namens zichzelf en voor eigen rekening schreef? Ter Braak, die in zijn *Politicus zonder partij* net als Nooteboom toeschouwer en deelnemer tegelijkertijd wilde zijn? Net als overigens Enzensberger en Mulisch?

Nee, veel nieuws is er niet onder de zon. Een melancholische Nauta probeert het collectieve zelfbewustzijn, het besef van de intellectueel tot een denkelite te horen, weer op te poetsen door een bundel artikelen te verzamelen over het engagement van de intellectueel. En De Balie en De Unie helpen een handje mee door avondjes over de rol van de intellectueel te organiseren.

Maar wat mij betreft, niks navelstaren of engagement! Niks De rol van De Intellectueel, maar 'vivre dans le désordre des idées', of de tweede betekenis in de Larousse onder het lemma *libertinage*: 'manière de vivre libertine'. Mulisch heeft in de jaren zestig zijn *Bericht aan de rattenkoning* over de happenings van provo geschreven tijdens een drie weken durende lachaanval. In de erkenning van de lach als een ultieme anarchistische ontsnapping aan de werkelijkheid was Erasmus hem echter vier eeuwen voor. Mulisch past hier, ondanks zijn magistrale *De ontdekking van de hemel*, enige ootmoed, ook al zijn Erasmus en hij beiden in brons gegoten.

De wereld als het tafereel van algemene dwaasheid, het onmisbare ingrediënt dat leven en samenleven mogelijk maakt, een zotheid die zichzelf in een lofrede prijst, dat idee kreeg Erasmus paardrijdend door de Alpen naar Straatsburg. Hij bracht het idee tot leven in het beste dat het westerse humanisme heeft voortgebracht: *De lof der zotheid*, waarin het leven en de geleerdheid als een grote relativering van zichzelf, in een spectaculaire *Umwertung aller Werte* wordt gepresenteerd.

Denk ik.

Maar... 'Een wijf dat wijs wil zijn. is dubbel zot', sprak de Zot in Erasmus' *Lof der zotheid*.

24

De Groene Amsterdammer

18 november 1992

Lolle Nauta e.a., *De rol van de intellectueel: Een discussie over distantie en betrokkenheid*. In de serie 'Kenniss, openbare mening, politiek', uitgeverij Van Gennep, 144 blz., f29,50

EERSTE STEEN

'Niemand kijkt verder dan de rug van zijn voorganger'

BERLIJN - De Grosse Hamburgerstrasse in de oude joodse wijk van Berlijn is een gedenkwaardige straat, waar de geschiedenis zich voordoet in de gedaante van de afwezigheid. Hier lagen zij aan zij de eerste joodse begraafplaats van de stad en het tehuis voor joodse ouden van dagen, dat vanaf 1942 door de nazi's werd gebruikt om de Berlijnse joden te verzamelen en te deporteren naar de concentratiekampen. Op de plaats van het verwoeste kerkhof en het verdwenen tehuis is nu een open terrein, met aan het trottoir een nederige beeldengroep. Even verderop, aan de overkant van de straat, is tussen twee huizen nog zo'n lege plek: het huis dat daar stond, is weggebombardeerd en de kunstenaar Christian Boltanski greep de situatie aan om de plek tot gedenkteken te maken. Hij bevestigde aan de blinde muren van de twee belendende huizen grote borden op de plaatsen waar zich ooit de verschillende appartementen bevonden. Elk bord kreeg de naam van de bewoner, diens beroep en de jaren waarin zich zijn leven tussen de bewuste muren afspeelde: 'A. Kunze, 1935-1945, Statistenführer', of 'M. Müller, 1938-1945, Pensionärin'. Boltanski noemde het *The Missing Home*.

Ook voor de architect Daniel Libeskind is het thema van de afwezigheid leidraad geweest bij het ontwerpen van de uitbreiding van het Berlin Museum met daarin de joodse afdeling, waarvan op 9 november de eerste steen werd gelegd. Libeskind, van Pools-joodse afkomst, heeft een ontwerp gemaakt - in het kader van een internationale prijsvraag - dat breekt met alles waaraan we denken als

we het over een museum hebben. Het gebouw dat hij zich voorstelt heeft de vorm van een bliksemschicht die zich over het terrein naast het bestaande stadshistorische Berlin Museum uitstrekt. De architect beschouwt de sculpturale, hoekige vorm als een vernietigde Davidster. 'De structuur van het gebouw verbeeldt de vernietiging van een cultuur. Want de Berlijnse geschiedenis is in veel opzichten exemplarisch, zowel in zijn hoopvolle als in zijn onverzoenlijke aspecten', verklaarde hij in een interview. Maar de in het niets eindigende pijn moet niet alleen worden opgevat als een verwijzing naar de voortdurend onderbroken geschiedenis van het jodendom; de vorm is ook bedoeld als herinnering aan Walter Benjamins essaybundel *Einbahnstrasse* uit 1928 - een van de belangrijkste literaire documenten over de teloorgang van de menselijke waardigheid in de periode voor de machtsovername in 1933 door de nazi's onder leiding van Hitler.

Een bijzonder museumgebouw verlangt een bijzondere inrichting. De museumstaf hoopt de rol van de joden in de Berlijnse geschiedenis, en de invloed die zij hebben uitgeoefend op de economie en de cultuur van de stad, zichtbaar te maken door uit te gaan van het concept van 'Durchdringung', ofte

wel integratie. Aan Libeskind is gevraagd of hij de nieuwe vleugel zo wil ontwerpen dat toekomstige bezoekers die in de eerste plaats voor de historie van Berlijn komen, worden gedwongen om ook kennis te nemen van het jodendom, en dat andersom bezoekers die vooral zijn geïnteresseerd in de joodse cultuur, automatisch door de Berlijnse geschiedenis worden gevoerd. De joden moet zo de plek worden teruggegeven die de nazi's hun hebben ontnomen.

'Het is belangrijk je te realiseren dat antisemitisme niet alleen deel uitmaakt van de joodse geschiedenis, maar van de hele Duitse cultuur', licht Dr. Vera Bendt toe. Zij is conservator van de joodse afdeling van het Berlin Museum en straks verantwoordelijk voor de inrichting en het gebruik van de joodse vleugel. Bendt: 'Bepaalde facetten van het christendom zijn niet te begrijpen zonder het antisemitisme, waarin de jood werd beschouwd als de

antichrist. Uit dit religieuze wereldbeeld is het politieke antisemitisme voortgekomen, dat door de pseudowetenschappelijke bewijsvoering en de catastrofale verbinding met rassentheorieën in de vorige eeuw een typerend fenomeen van de moderne samenleving is geworden, en hier dus een ondeelbaar geheel mee vormt.'

Overigens zag het er vorig jaar maandenlang naar uit dat Libeskinds plan - stellig het meest ambitieuze en meest spraakmakende architectuurproject van deze eeuw - helemaal niet zou doorgaan. Aan het begin van 1991 gingen in de Berlijnse politiek stemmen op om vanwege de nijpende financiële toestand van de stad de realisering van het project (geraamde kosten: 118 miljoen mark) op de lange baan te schuiven en voorlopig vijf jaar uit te stellen. De hereniging van Oost- en West-Berlijn eiste budgettaire zijn tol.

Vooruitlopend op het senaatsbesluit werden de betalingen aan Libeskind stopgezet. Een mondiale storm van protest stak op: 'Politiek gezien een uiterst bedenkelijk signaal', meenden critici. Na een paar maanden van politieke onrust en onder zware binnen- en buitenlandse druk besloot de Berlijnse Senaat - als altijd gevoelig voor kritiek van buitenaf - om toch door te gaan met het project. De vanuit het Berlin Museum door directeur Dr. Rolf Bothe en Dr. Vera Bendt gecoördineerde actie om met een stortvloed van protestbrieven van joodse (museale) instellingen uit de hele wereld de burgemeester van Berlijn op andere gedachten te brengen, zal daarbij een beslissende rol hebben gespeeld.

Maar hoe fijngevoelig is de Berlijnse (en Duitse) politiek werkelijk als het gaat om het joodse verleden? Stralende gezichten overheersen op de feestelijke plechtigheid in de Berliner Philharmonie, die voorafgaat aan de *Grundsteinlegung* voor het museum

Steeds weer werd de beloofde aanleg van een joods museum in Berlijn uitgesteld. Maar op 9 november kon dan toch eindelijk de eerste steen worden gelegd. Het museum heeft inmiddels niet alleen een droeve historische betekenis maar ook een wrange actualiteit.

door Wim de Wagt

(Ingezonden mededeling)

ICI BESTAAT TIEN JAAR

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan organiseert het Inter-Cultureel Instituut (ICI) op veler verzoek een aantal cursussen met open inschrijving. U kunt nu cultuurverschillen doeltreffend leren overbruggen en managen met behulp van de door David Pinto ontwikkelde Drie Stappen Methode. Wanneer u deelneemt aan de praktijkgerichte

DRIEDAAGSE CURSUS

INTER-CULTURELE COMMUNICATIE

ontvangt u het spraakmakende boek van David Pinto, *Interculturele Communicatie*, gratis. Een cultuursimulatiespel en informatie over Islam en Hindoeïsme door gerenommeerde specialisten, maken deel uit van de cursus. Deze cursus is bestemd voor een ieder die nu of in de toekomst in contact komt met mensen uit andere culturen, bedrijfsmatig, professioneel, beleidsmatig, zakelijk of privé, in Nederland of daarbuiten.

Voor meer informatie kunt u terecht bij het Inter-Cultureel Instituut (ICI), het bekende expertisecentrum voor **training, onderzoek en advies** op het gebied van cultuurverschillen. Bel of schrijf naar:

INTER-CULTUREEL INSTITUUT (ICI)

Postbus 6032, 9702 HA Groningen
Tel.: 050-252422 Faxen kan ook: 050-271128

Het boek *Interculturele Communicatie: Drie-stappen methode voor het doeltreffend overbruggen en managen van cultuurverschillen* (ISBN 9014043791) is eveneens verkrijgbaar via uitgeverij Bohn Stafleu Van Loghum. Tel.: 01720-66811.

Bohn
Stafleu
Van Loghum